

istraživanja

karakterističke organiziranoj djelovanju žena u jugoslaviji u razdoblju do drugog svetskog rata (II)

lydia sklevicky

Zahtjevi žena u okviru radničkog pokreta, uz zahtjev za pravo glasa i izjednačavanje žena i muškaraca u političkim i socijalnim pravima, koncentrisani su na ove socijalne zahtjeve: zbrinjavanje trudnica i novorodenčadi, plaćeni porodički dopust, ponovno primanje radnika i namještenečica na posao poslije bolovanja i poroda, a protiv izbacivanja trudnica s posla. U sferi radnog prava, zahtjeva se jednak plaća za jednak rad, jednak radni uvjeti za mušku i žensku radnu snagu.

U najkonzistentnijoj su formi ženski zahtjevi postavljeni na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1940., tu su kao takvi uvršteni u program KPJ:

1. Zaštita materinstva: domovi za majke i trudne žene, rodilišta, bolnice, uvođenje dječjih jasala i dječjih domova, ukidanje svih razlika među bračnom i vanbračnom djecom; dozvola abortusa dok nisu osigurani uvjeti da majke bez brige mogu roditи djecu.

2. Ukidanje dvojnog morala u našem javnom i privatnom životu: efikasna borba protiv prostitucije, uvođenje građanskog braka i mogućnost razveda.

3. Pravo na rad, za jednak rad jednak plaća, dokidajući razlike u plaćama kod neudatih žena, zaštita žena na radu, zaštitno zakonodavstvo: ukinuće noćnog rada za žene, određivanje radnog vremena za kućne pomoćnice, efikasna zaštita radnika od loših radnih uvjeta; »zaštita mlađih radnika pred šikanama i seksualnim iskorisćivanjem od strane šefova«, plaćeni porodički dopust sa zakonskom garancijom ponovnog stupanja na posao; pristup ženama u sva zvanja koja odgovaraju njihovoj stručnosti i sposobnosti.

4. Priznavanje svih političkih prava, prije svega prava glasa, što predstavlja najvidniju, najglasniju, najizraženiju afirmaciju žene kao punopravnog građanina i jedno od najelementarnijih političkih prava suvremenog civiliziranog svijeta.²⁴

Kao što je iz ovog pregleda vidljivo, zahtjevi žena u oba tipa organizacija međusobno se ne potisu. Staviše, njihova je podudarnost izrazita. Koji su, onda, momenti koji ih radikalno suprostavljaju?

Na prvom mjestu je samo postavljanje problema položaja žene, iz čega proizlaze različite shvaćanja strategije i taktike njihove borbe – odnos prema politici i pitanje organizacije.

Za građanske ženske organizacije položaj žena je problem po sebi. Postavljaju ga same žene, njihove organizacije predstavljaju *rad žena za žene*. Autonome ženske organizacije imaju kao svoj krajnji cilj integraciju žena u postojeći poredak. Taktika za postizanje toga odvija se na dva plana aktivnosti:

- stalni pritisici na vladu i njezinu tijela (delegacije žena, predstavke, peticije) da bi se usvojili ženski zahtjevi;
- obrazovanje i poticanje samih žena da sudjeluju u tim aktivnostima, a da se istovremeno kroz takvu aktivnost pripremaju za integraciju u sistem.

U tu svrhu skretala se pažnja javnog mnijenja na specifične probleme žena, organizirale su se razne vrste propagandnih i prosvjetnih predavanja, tečajevi (od analfabetskih do domaćinskih, higijenskih itd.). I sama činjenica da su te organizacije ekskluzivno ženske, pogoduje obrazovanju žena za javno istupanje i za slobodno artikuliranje vlastitih stava.

»Politička neutralnost«, koju građanske organizacije neprestano ističu, potvrđuje navedenu želju za integracijom, smatrajući izbornu pravo žene samo sredstvom za njezinu potpuno oslobođenje. Ženska stranka jedini je izuzetak od isticanja »političkog« karaktera vlastitog djelovanja.²⁵

No, to je ujedno i najslabija tačka čitavog postavljanja problema, budući da zahtjeva koje ove organizacije postavljaju nije bilo moguće provesti u postojićem prilikama. Građansko društvo na onakvom stupnju razvoja proizvodnih snaga nema interesa za uključivanje žena u javni i politički život.²⁶ U ne razvijenoj i polukolonijalnoj zemlji, kakva je bila stara Jugoslavija, rudimentarni tercijarni sektor ne bi mogao absorbiti uglovnom visokokvalificirane, obrazovane žene. A u slučaju da radnice dobiju pravo glasa i sva politička prava, moglo bi efikasnije postavljati zahtjev za jednakim vrednovanjem rada, čime bi ugrozile postojanje rezervne armije rada i ekstraprofite, koje njihova eksploatacija (znatno veća od muške radne snage) osigurava. Samo jedan od primjera diskriminacije kvalificirane ženske radne snage je odredba uperenja protiv udath učiteljice, koje se željelo eliminirati s tržista rada (ta je odredba ukinuta akcijama Alijanse ženskih pokreta 1938). Bilo je i suptilnijih obeshrabrvanja žena da se obrazuju, kao što je bio obavezan prekid školovanja nakon mature od godine dana – period za koji se smatralo da će žene odustati od ideje da se školuju na sveučilištima i korist umjesnije ideje da prihvate dolični poziv žene, tj. da se uđaju.

Kao potencijalni glasači, žene također predstavljaju nepotrebni (a možda i neugodan) izazov režimu. Da su političari, i pored patrijarhalnog shvaćanja o prirodnoj inferiornosti žene (njenoj iracionalnosti, nepredvidivosti i sličnim atributima iz patrijarhalne Pandorine kutije), smatrali da će žene, ako im se »usliša« želja da dobiju pravo glasa, glasati u skladu sa stranačkim opredjeljenjima »svojih« muškaraca (oceva, muževa), tj. da ne bi došlo ni do kakavih perturbacija u izbornom tijelu, otpor tom zahtjevu bio bi izlišan. Staviše, njegovo prihvatanje svjedočilo bi u korist slike koju režim želi o sebi stvoriti. No, činjenica je da sve žene predstavljaju marginalnu grupu, udaljenu od izvora moći, a zbog dugotrajnosti takvog stanja, lako je moguće da ne bi bile sposobne da se u njene strukture bezbožno integriraju. Stoga je umjesna bojažan da će se i žene srednje klase »logikom prvog izbora« opredjeliti bliže interesima ostalih marginalaca, tj. glasati više »lijeko« no što bi bilo za očekivati s obzirom na vlastiti (odnosno, preko muškaraca stečeni) klasični položaj.

Rječju, emancipacija žena prije bi prouzročila križu postojećeg poretku, negoli njegovu usavršavanje, čemu su se nadale sudionice građanskog ženskog pokreta. Njihovi su zahtjevi za ostvarenjem gradanske demokracije »po uzoru na predne zemlje«, kao i težnja za kulturnom promjenom (izmenjom »društvenih običaja«, koja bi zapravo značila odlučan obracun s patrijarhalnom kulturom), bili isuviše radikalni da bi mogli biti prihvati i da ne dovedu u pitanje vladajući poredak, pa čak i najviše povjesne mogućnosti liberalnog građanskog porekla uopće. No, liberalna je demokracija bila jedina utopija koju su građanske žene tog perioda mogle misliti, a postojeća jugoslovenska država jedini referentni okvir u kojem su mogle pojmiti svoje djelovanje. Iz današnjih perspektiva bilo apsurdno zamjerati im što nisu mogle misliti nešto drugo, treće – npr. revoluciju, u situaciji kada su njihovi zahtjevi za reformom avangardni po definiciji. Ne smijemo zaboraviti da se radi o situaciji koja institucionalizira političku nejednakost svih žena, ozakonjuje manje vrijednost žene kao ljudskog bića, i last but not least moramo uzeti u obzir

naslijede njihova klasnog porijekla. Iako se izrijekom pozivaju na »našu slobodnu demokratsku državu«, njihova aktivnost, nade, neuspješnost takтика vlastitog djelovanja stavljuju tu sintagmu u pitanje. Dosiranje slobodne demokratske države pojmljeno je tek kao strateški cilj te aktivnosti.

Navedeni razlozi objašnjavaju zbog čega građanski ženski pokret nije imao mnogo šanse da u toku svog dvadesetogodišnjeg djelovanja izbori značajnije pobede.

Radnički pokret žensko pitanje postavlja kao posebno u okvirima proleterskog pitanja.²⁷ To pitanje služi za osvještavanje i mobilizaciju žena, rječju – za integraciju žena u širi, klasični revolucionarni pokret. Strategijski je cilj oslobođenje proletarijata, a specifični ženski zahtjevi taktika su za okupljanje žena i njihov odgoj za revolucionarnu borbu. Takvo polazište određeno je i oblik organiziranja žena: najenergičnije se odbija svaka autonomija »ženskog sektora rada« i stvaraju se tijela za »rad među ženama«. Prilikom obnavljanja rada Sekretarijata žena socijaldemokrata Srbije (1918), postavljen je zahtjev glavnog partiskog upravi da im se odobri stvaranje posebnih organizacija žena unutar Socijaldemokratske partije, koji je bio odbijen. Statut žena socijalista (komunista) iz 1920. svoju organizaciju »smatra dijelom partiske cjeline.« U isto doba one isključuju svaku zasebnu organizaciju žena, a sebe smatraju tehničkim – izvršnim odborom u agitaciji i organizaciji žena.²⁸ I u okviru sindikalnih organizacija »posebno se naglašava da treba suzbijati svaku tendenciju da se stvaraju posebni sindikati žena i mlađih radnika«.²⁹ Principijelni stav protiv zasebne organiziranja žena u okviru radničkog pokreta ublažava se u kriznim trenucima, kada je masovno učešće žena pitanje od presudne važnosti za razvoj i kontinuitet radničkog pokreta i njegovih organizacija. Kad opasnost od fašističke agresije postaje očigledna, na Sedmom kongresu Kominterne 1935. Georgi Dimitrov ističe: »Nastojeći da uvučemo radne žene u revolucionarni pokret, mi se ne smemo bojati da u tom cilju stvaramo pojedine ženske organizacije gde je to potrebno. (...) Treba tražiti najprije, najgipkije forme u cilju stvaranja kontakta i zajedničke borbe revolucionarnih socijaldemokratskih i progresivnih antiratnih i antifašističkih organizacija žena...³⁰

U tom razdoblju, po direktivi KPJ, komunistične ulaze u postojeće građanske ženske organizacije, a kao zadatak se postavlja i stvaranje posebnog ženskog pokreta u okviru URS-ovih sindikata... U Rezoluciji Konferencije KP Hrvatske, održane u Zagrebu 24. 8. 1940, ističe se: »U borbi radničke klase pored općih treba postaviti i specijalne zahtjeve za žene i omladinu. Stvarati samostalne i masovne omladinske i ženske pokrete u borbi za njihova specifična prava, koja im današnji reakcionarni režim oduzima.«³¹

Činjenica da je upravo u razdoblju od 1935. do 1940. broj članica porastao od 1% na 6% (tj. za šest puta), navodi na hipotezu da su izvjesno organizaciono osamostaljivanje i naglasak na specifično ženskim problemima i zahtjevima bili efikasniji od dotadašnjeg rada posredstvom komisija za rad među ženama kao vidi samoosvještavanja i samooobražavanja. No, jedan od faktora koji ograničava omasovljavanje ženskog članstva u revolucionarnim organizacijama bila je sveprisutnost patrijarhalnih shvaćanja, koja nitи u redovima samih proletera nije bila izuzetak. Na Kongresu ujedinjenja (1919) nalazimo različita mišljenja o ravнопravnosti žena. Ekstremno je stanovište zauzeo delegat koji je smatrao da »ženama ne bi trebalo dati pravo glasa jer su konzervativne«.³² No, 1928. u referatu na Osmoj konferenciji zagrebačke mjesne organizacije KPJ, Josip Broz Tito je zamjetio: »MK nije posvećivao potreblju pažnju radu među ženama, on je, da pape, njihovu inicijativu gušio.«³³ Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, 1940, on ističe da je »(...) potrebno da ovdje podvučemo to da sve što su drugarice do danas na ženskom radu postigle uspeha, bilo je uglavnom bez pomoći drugova, a često i uz smetnje od samih drugova.«³⁴

Nipodstavljanje borbe žena tada je označeno kao antičijski stav.

Želimo li rezimirati značajke organiziranog djelovanja žena u razdoblju između dva rata, u relevantnoj čemo historiografskoj literaturi naći visok stupanj neslaganja u ocjenama toga perioda. Stoga smatram opravdanim da na kraju ovog prikaza (umjesto na početku, kako je to uobičajeno) dam pregleđ najeupetljivijih kontroverzi.

Osnovno obilježje ženskih pokreta u međuratnom razdoblju predstavlja postojanje dviju orientacija: građanske i revolucionarne, za koju se u litera-

turi uobičajio naziv »napredna«, »Ove dvije borbe teku, uglavnom, usporedno, ponekad se sastaju, a mnogo puta su i u suprotnosti«, ističe Jelena Starc-Jančić u uvodnoj studiji reprint izdanju časopisa »Ženski svijet« 1979. godine.³⁵

Upadljiv je nesrazmjer kojim historiografski prikazi tretiraju ove dvije komponente, neophodne za razumijevanje i evaluaciju globalne situacije ženskih pokreta.

Tako, na primjer, u pionirskom djelu te vrste Jovanica Kecman iz 1978. godine, koje, sudeći po naslovu, želi očrtati cijelovitu sliku borbe žena (»Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918 – 1941«), nalazimo izrazitu neravnotežu prilikom prikazivanja objekta orientacija. Pitajući se u predgovoru o relevantaciji same teme kojoj pristupa, autorica nalazi opravdanje za zasebno proučavanje djelovanja žena u činjenici njihove »specifične obespravljenosti«. Kao isprika zvuči ovi redovi:

»Bilo je potrebno da se ova tema, bar u nekim aspektima, proširi na položaj žena u celini i da se vidi kojim je metodama buržoazija vršile uticaj na žene.«³⁶

Još prije početka samog istraživanja prisutno je, dakle, ideološko ishodište: neproleterske ženske organizacije ocijenjene su kao agenti buržoaznog utjecaja. Ako njima doista manipulira buržoazija, te ako doista njihova aktivnost predstavlja »služenje vladajućoj klasi kojoj je u pogledu položaja žena odgovarao status quo«,³⁷ postavlja se pitanje: čemu, za što i protiv čega zapravo gradanski ženski pokret? Sama struktura i kompozicija knjige potvrđuju uočenu neravnomjernost: od ukupno 446 strana, ako izuzmemo uvod, zaključak i opća razmatranja, omjer prostora posvećenog ne/gradanskim organizacijama iznosi 191:85 strana (dakle, više od dva puta u korist negradanskih organizacija), dok njihove interferencije (suradnja) obraduju na 94 strane. Opravdano bilo je upitati se o kriterijima kojima se za takav omjer autorica rukovodila. Ukoliko se radi o postojanju i dostupnosti arhivske grade, prednost je nedovjedno na strani gradanskih organizacija, a što se tiče »specifično ženskog područja djelovanja i masovnosti u toj borbi, proleterski ženski pokret također zaostaje za gradanskim (što je moguće vrlo dokumentirano razabrati iz same monografije J. Kecman). Implicitan kriterij moguće je, dakle, očitati kao autoričino prikljanjanje jednoj povjesnoj viziji i ideologiji oslobođenja žene.

U ostaloj historiografskoj literaturi odnosi su slični, no budući da ti radiovi imaju izričit naglasak na istraživanju proleterskog ženskog pokreta, to nije argument za njihovu kritiku. Jedini je problem što se borba žena u okviru radničkog i komunističkog pokreta nije odvijala van određenog društvenog konteksta u kojem je nezaobilazno prisustvo gradanskih ženskih organizacija. Veoma korektnim čini mi se ograda koju u predgovoru zbirci dokumenta iz 1967 – »Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941« – iznosi Anka Berus:

»iako ne polazi od shvaćanja da je jedini činilac progresa čovječanstva klasni radnički pokret, ova knjiga sadrži samo one dokumente koji govore o učešću žena u njemu (...)«

Ona, također, naglašava kako su dokumenti o revolucionarnoj borbi radničke klase u navedenom zborniku »sredeni i izabrali sa stanovišta borbe žena«.³⁸

Jasan je, dakle, kriterij izbora, a u okviru 562 dokumenta možemo naći 11 dokumenata o suradnji naprednog i gradanskog ženskog pokreta.

Ujednačeno tretiranje objekta orientacija nalazimo u radovima Ljubinke Čirić – Bogetić³⁹ i Jelene Starc – Jančić⁴⁰, koji, iako za predmet imaju proleterski ženski pokret, na veoma adekvatn način opisuju cjelinu bivanja i odnosa organiziranog djelovanja žena u periodu kojeg obraduju. Tekst Lj. Čirić – Bogetić uz to, veoma iscrpljnim navođenjem dokumenta, koji ilustriraju rad i nastojanja objekta orientacija, ima kvalitetu da im dozvoljava da o sebi govore sami za sebe.

Za razliku od njih, rad Bože Cvjetić⁴¹ »Komunistička partija Jugoslavije i žensko pitanje« (1960) gotovo u potpunosti ignorira postojanje gradanskog ženskog pokreta. To je naročito izraženo u poglavljima koja obraduju akcije u kojima je njegov značaj i utjecaj nezaobilazan, kao što je »Borba za žensko pravo glasa« i »Borba za poboljšanje životnih i radnih uslova«. Sam spomen te orientacije autorica izbjegava formulaciju poput ovih: »Žene su se borile protiv...«, »Žene su postavljale zahtjeve...« i sl.

Neobično lapidarno, više u vidu ideoloških ocjena, na gradansku komponentu osvrnu se i tek-

stovi Ivana Jelića »O borbenom putu žena Hrvatske u godinama uoči revolucije« (iz 1973)⁴², a u većoj mjeri i Čedomira Popova⁴³ »Formiranje AFŽ-a 1942. Rezultat stava KPJ prema ženskom pitanju i posljedica politike stvaranja Narodnog fronta« (iz 1961).

Drugi problem u literaturi koju sam konsultirala predstavlja definiranje, odnosno diferenciranje nužno za ocjenu gradanskog ženskog pokreta. Neki autori (Cvetić, Popov, a nerijetko i Kecman) ne pokazuju niti interes niti senzibilitet za analiziranje širokog raspona orientacija prisutnih u okvirima pokreta.

J. Kecman, u poglavljiju »Ženske organizacije«, gradanskom ženskom pokretu pribraja i »verska udruženja« kojima rukovode »klerikalne buržujske«, a kao globalnu ocjenu gradanskih ženskih društava navodi: »(...) a većina od njih su kroz humane i dobrovorne akcije služila veličanju rezima i djelovala pod patronatom vladajućih krunova.«⁴⁴

Činjenica je da su neka društva s prvenstveno humanitarnom orientacijom dobivala potporu za takve aktivnosti⁴⁵, no to više govori o sprestnosti države da iskoristi besplatni rad i energiju žena za ostvarivanje onih zadataka u odnosu na, od same te države, depriviligirane članove društva, za što bi u razvijenijim društvenim uvjetima trebala postojati institucionalizirana socijalna politika kao stavka u državnom budžetu.

Č. Popov, govoreći o definitivnoj diferencijaciji do koje dolazi 1939. u ženskom pokretu, razlučuje »masovno progresivno krilo« i »desno buržoasko i reakcionarno, usko nacionalističko krilo, čije su najizrazitije predstavnice bile članice šovinističkih feminističkih organizacija«. Kad ilustracija navodi organizacije »Kolo srpskih sestara«, »Katarina Zrinska«, ženske podružnice HSS-a i »neke feminističke grupe pod patronatom katoličke crkve«.⁴⁶ Dvije najznačajnije organizacije JŽS i Alijansi ženskih pokreta – uopće ne spominje. Pored toga, on također gradanske ženske organizacije vidi kao produženu ruku režima u suzbijanju »revolucionarnih težnji ženskih masa«.⁴⁷ Već i minimalno poštovanje povijesnih dokumenata omogućava razlučivanje organizacija koje se nazivaju feminističkim i njihovu nespovjednost s klerikalnim i nacionalističkim tendencijama. O tome I. Jelić piše:

»Treba odmah istaći da je utjecaj klerikalnih i nacionalističkih tendencija u ženskom pokretu na području Hrvatske bio ipak drugorazredni u odnosu na utjecaj što su ga vršile liberalne gradanske grupacije i komunistički pokret.«⁴⁸

Istu ocjenu zaoštvara J. Starc – Jančić:

»Važno je napomenuti da su feministkinje bile daleko od klerikalizma, isticali su prava koja žene uživaju u SSSR-u i kritikovala fašizam koji je ta prava oduzimao ženama.«⁴⁹

Tekst Lj. Čirić – Bogetić iznosi ovu ocjenu: »Nastupanjem fašizma, koji je odričao žene svaku političku i ekonomsku slobodu, feministizam je sticao opravданost i ugled. Fašizam i reakcija ugrožavali su podjednako većinu žena. Ženski pokret u Jugoslaviji, već od 1935. godine, postao je značajna antifašistička organizacija.«⁵⁰

Ovaj kratki obris raspona stavova upućuje na zaključak: da na planu povijesnih istraživanja ovog problema ostaje još dosta posla.

Treća tačka o kojoj postoje različite ocjene je odnos prema režimu, kako ga iskazuju različiti dijelovi ženskog pokreta. Da klerikalna i humanitarna ženska društva podržavaju status quo, lako je zaključiti već i deduktivnim putem. Činjenicu da radnički pokret, i onda kada se otvara »ženskim zahtjevima« s ciljem mobilizacije žena da mu se priključe, već u svom polazištu osporava legitimitet režima i ističe orientaciju ka globalnoj promjeni društva, također ne treba posebno dokazivati. No, odnos prema režimu onog dijela ženskog pokreta kojeg sam u ovom prikazu naznačila kao relevantan zbog inherentnih mu emancipatorskih potencijala, predmet je brojnih kontroverzi. J. Kecman piše:

»Zajednička osobina svih ženskih društava bila je u tome što su ona poštovala i hvalila postojeći režim, isticala »politiku neutralnosti«, pa su samo kao takva mogla biti članovi Ženskog saveza«,⁵¹ (odnos je na JŽS, op. L.S.)

»Predstavnice Ženske stranke su se zalagale za očuvanje postojećeg režima i u okviru njega tražile su političku ravnopravnost.«⁵²

Iako i Udrženje univerzitetskih obrazovnih žena stoji na pozicijama političke neutralnosti, njega autorica ocjenjuje ovako:

»U ovom udruženju preovladavalo je demokratsko raspoloženje kod žena i one su u ogromnoj većini težile da se u Jugoslaviju ostvare u pogledu položaja žene tekovine buržoaske demokratije.«⁵³

Niti Alijansa ženskih pokreta, koja također dijeli iste pozicije, nije meta naročito teških optužbi. Višekratni prigovori taj organizaciji u redu J. Kecman svode se na nedostatak masovnosti, te na stalno ponavljanje istih zahtjeva. Nedostatak masovnosti opovrgava sama autorica podacima iznesenim u svojoj knjizi, no opravdanih bi bio prigovor da je rad koncentriran na žene srednjih slojeva. Što se tiče stalnog isticanja istih zahtjeva, to ne bi trebalo uzeti kao negativni argument. Tim feminističke organizacije, zapravo, ispunjavaju latentnu funkciju društvenih pokreta kao što je otvaranje javne diskusije o društvenoj diskriminaciji žena, što pogoduje mogućnosti uključivanja nekih ideja pokreta u javno mnjenje. Načelo političke neutralnosti bilo je u skladu s liberalno-gradanskim postulatima autonomnih ženskih organizacija. Prepostavka je bila da žene, kada izbore pravo glasa, trebaju imati slobodu da sve ostale političke afilijacije koje će im to pravu pružiti, izaberu u skladu s vlastitom gradanskim savješću.

Stav J. Kecman o nedvosmislenoj podršci režimu od strane gradanskih ženskih organizacija osporava J. Starc – Jančić, koja smatra da su buržoaske žene napadale svoje društvo, postavljale oštре zahtjeve, prkosile, ali nisu željele mijenjati svoje društvo i društvene odnose. Uz to: »U dobro se može upisati feminističkim organizacijama borba za mir i demokraciju i antifašističku orientaciju za vrijeme i II svjetskog rata.«⁵⁴

Ocjeni o prorežimskoj orijentaciji još jasnije pružajući tekst Lj. Čirić-Bogetić, kada analizira prihvatanje suradnje s naprednim, često komunistički orijentiranim ženama od strane feministkinja u Ženskom pokretu. One su u tim mladim ženama vidjele energične i borbe aktivistkinje koje će postojecem pokretu dati novu snagu.« Staviše, u trenućima definitivnog razlaženja »seniorki i juniorki« u Ženskom pokretu, početkom četrdesetih godina, seniorke ostaju vjerne pravilima fair – playa. Navedeni tekst ističe:

»Treba napomenuti da i u momentima najoštrijih sukoba starje članice Pokreta nisu etiketirale svoje mlade saradnici kao komunistkinje, niti su, u većini, olakšale policiji njihov progon. Alojzija Štobić, predsednica Alijanse ženskih pokreta, Milena Atanacković, predsednica Ženskog pokreta Beograda i mnoge druge ostale su dosledne svojim probitnim, po našem mišljenju, uskim koncepcijama. Daleko nisu mogle i nisu htеле ići.«⁵⁵

Smatram veoma značajnom ovu ocjenu, budući da još i danas, usprkos dovoljnoj povijesnoj distanci i navedenoj lepezi mišljenja i ocjena cjelekupnog ženskog pokreta između dva rata, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske u svom arhivu sve ženske organizacije – bez razlike radi li

se o klerikalnim organizacijama ili o dokumentima Društva »Ženski pokret«, koje je na svom osnivačkom sastanku u Zagrebu 1925. osudilo Mussoliniju – uvrštava u tzv. grupu IV – neprijateljsku gradu. Držim da se time produžava historijska nepravde koju je režim stare Jugoslavije nanosio liberalnim, demokratskim i antifašističkim nastrojenim ženama sankcionirajući njihovu diskriminaciju.⁵⁶

Nedovoljno utemeljenim znanstvenim analizama negira se značaj njihovog rada, iz kojeg su često stajali najviši osobni životni ulozi. Daljnja znanstvena istraživanja trebala bi ili definitivno potvrditi (što će biti dosta teško već s obzirom na prezentiranu različitost stavova), ili opovrgnuti osude izrečene iz ideoloških ili trenutačnih političko-pragmatičkih pobuda ili nužnosti, osude koje su ih zadile od njihovih suvremenika koji su mislili drugačije.

Naposlijetku ću se osvrnuti na karakter ocjena gradanske i proleterske komponente organiziranog djelovanja žena. Kada se ocjenjuje učešće u radničkom pokretu, osnovna je teškoča pozivanje na eg-

zaknate pokazatelje. Veliki dio problema proizlazi iz ilegalnog karaktera KPJ u tom periodu, kao i zbog progona kojima su njegovi sudionici bili izloženi. Stoga je teško vrednovati utjecaj KPJ na žene i utjecaj žena na politiku KPJ i razvoj radničkog pokreta njihovim formalnim učešćem u njegovim organizacijama.

No, iz teorijskih je pretpostavki moguće zaključiti da se »rad među ženama« zasniva na tradiciji tzv. pridruženih organizacija,²⁹ tj. da je njegov krajnji cilj integracija žena u revolucionarni pokret. Prikazana historiografska literatura u ocjeni uloge i utjecaja žena u tom pokretu polazi od ideoloških pretpostavki. Drugim riječima, ispravan način analiziranja ženskog pitanja i ženskog pokreta je unutar koordinata klasnog pitanja. Stvarni položaj i utjecaj žena u klasnim organizacijama ostaje na marginama analize. U slučajevima kada je očito da je položaj žena u klasnim organizacijama neadekvatan (bilo se radi o zastupljenosti žena u članstvu ili rukovodstvu, ili pak o njihovim zahtjevima ili mogućnostima utjecanja na trenutnu politiku i sl.), pribjegava se citirajući partitski samokratiju.

Kao što je iz prethodno rečenog moguće zaključiti, mnogo su raznolikije ocjene djelovanja gradanskih ženskih organizacija. Svi se navedeni autori slažu u pogledu ocjena njihovih ideoloških ishodišta. Gradanski ženski pokret je »ograničen i nedjelotvoren« (Jelić), njegove su koncepcije »uske« (Čirić-Bogetić), on je »klasno ograničen« (Kecman) – da navedem samo neke od stavova. Neki istraživači kao svoje znanstvene prosudbe prezentiraju stave koje KPJ zastupa u tom razdoblju (Jelić, Cvetić, Popov, Kecman). Zanimljivo je različitost pristupa u tekstovima dviju sudionica tih događaja. Obje su kao napredne omladinke (skojevke) sudjelovale u radu ženskog pokreta: jedna je bila članica redakcije časopisa »Žena danas« (B.Cvetić), druga »Ženskog svijeta« (J. Starac-Janić), obje su pisale o tim događajima s vremenske distancije. Dok B. Cvetić uopće na problematizira složenost ženskog pokreta, J. Janić smatra slijedeće: »Tekovine koje su postigle feministkinje nisu mogle biti na štetu radnim ženama«, čime osobito misli na probor žena u visoke škole, gdje su dokazale da je žena umno ravna muškarcu. To nije bilo malo, jer su i crkva i društvo, pa i mnogi ugledni učenjaci i filozofi stajali na stanovništu da su žene mentalno inferiorni.³⁰

Metode evaluacije, koju nalazimo u radu Lj. Čirić-Bogetić, ima svoj znanstveni raison-d'être: iscrpnim pozivanjem na dokumente, daje ujednačenu sliku povijesnih zbiljiva.

Cilj je ovog osvrta na historiografsku literaturu bio da pokaže sve opasnosti i poteškoće koje analiza organiziranog djelovanja žena tog razdoblja u sebi nosi. Gradansko društvo u Jugoslaviji bilo je daleko ispod mogućnosti vlastitog povijesnog bića. Uz to, niti gradanska klasa nije bila jedinstvena, ne samo stoga što je bila podijeljena u više nacija i vjera, što je imala različit odnos prema državnom ustrojstvu, već i zato što su vitalni materijalni interesi pojedinih njenih dijelova bili različiti.

Imajući to u vidu, zaključujem da je potrebno nastaviti ta istraživanja s mnogo više opreza i metodološke skrupoznosti.

Iako položaj žena niti jedne društvene klase nije bitno unaprijeden u tom razdoblju, organizirano djelovanje žena izvršilo je svoju povijesnu zadataću. To je, u prvom redu, izlazak žena na povijesnu pozornicu, osvještavanje vlastitog položaja i postizanje takvog nivoa općeg i političkog obrazovanja koji je omogućio njihovo učešće u daljim historijskim zbijanjima.

²⁴ Vida Tomšić, nav. dj., str. 2-3.

²⁵ Upravo ta činjenica protutječi interpretaciji koju daje J. Kecman (nav. dj., str. 194) da »to nije neka kvalitativno nova ženska organizacija (...) « jedino što se smatra političkom organizacijom». Čini mi se da sama ideja osvajanja političke moći, makao se naivnom može činiti vjera u mehanizme parlamentarne demokracije u Jugoslaviji 1927. čini ovaj pokušaj vrednjim analize no što je autorica bila sklonka uvidjeti.

²⁶ Toma u prilog govoru i činjenica da su tek tri gradanske političke stranke u svoj program unijele prilikom osnivanja potrebu ravnopravnosti žena i muškaraca (Zemljoradnička, Demokratska i Republikanska stranka), no tim se pitanjem poslije nisu bavile. (Nav. pr. Borbeni put žena Jugoslavije, Leksikografski zavod »Sveznja«, Beograd, 1972, uvodni tekst Dušan Kovačević, str. 16).

Kada je Feministička alijansa 1926. nastojala da žene upozna s programima pojedinih političkih partija, uputila poziv svima političkim grupacijama u Narodnoj skupštini da pošalju svoje predstavnike da se izjasni o stavovima svojih stranaka povodom ženskog prava glasa i ulaska žena u političke partije, rezultati su bili slijedeci: Predstavnik Demokratske stranke iznio je kako se njegova stranka 1920. izjasnila za žensko pravo glasa, a u svom Programu i Statutu od 1921. traži »opste, jednako, neposredno i tajno pravo glasa«, kao i ostvarenje načela potpune ravnopravnosti muškaraca i žena. Svetozar Pribićević, šef Samostalne demokratske stranke, izjavio je da u njegovoj stranci pitanje davanja prava glasa ženama nije raščišćeno. Slovenska ljudska stranka tražila je 1920. prilikom ustavne debate, da se u Zakon o opštinaima unese odredba za žensko pravo glasa, ali to nije učinjeno. Predstavnik

Zemljoradničke stranke izjavio je da žene treba šire obrazovati, pa im tek onda dati politička prava. Stjepan Radić, voda Hrvatske seljačke stranke, u principu se izjasnio za žensko pravo glasa, ali za sistem postepenosti, s tim da općine same rješavaju da li će žene iz njihove općine glasati ili ne. Član Radikalnog poslaničkog kluba blagovaklono je upozorio žene da pitanje i nije od tako velike važnosti i pozvao ih do dobro razmišljanja da li će se baviti politikom i kako, i dok su mlađi članovi Radikalne stranke bili za princip postepenosti pri uvođenju ženskog prava glasa, stariji su davali odlučujući otpor političkom oslobođenju žena. Predstavnici Socijalističke i Republikanske stranke zalagali su se za potpunu ravnopravnost poslova, a predstavnici Jugoslovenske muslimanske organizacije oglušili su se na poziv Feminističke alijanse. (Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 186-187).

Na sličnu anketu koju je Alijansa ženskih pokreta provela 1939. od anketiranih šest stranaka stigao je samo jedan odgovor – od ministra socijalne politike i Šef-a Samostalne demokratske stranke Srđana Budisavljevića. On je u ime Glavnog odbora SDS saopćio da će ženski zahtjevi načini na razumjevanje i pomoći SDS. Ostale stranke nisu reagirale, unatoč tvrdnji sadržanoj u apelu Alijane: »Politički partijski, koja se ogluši o ovaj način zahtev, ne možemo smatrati za partiju koja vodi računa o potrebljama celokupnog naroda.« (Nav. pr. Ljubinka Čirić-Bogetić, »Odluke Petre zemaljske konferencije KPJ o radu među ženama i njihova realizacija u periodu 1940-1941.«, str. 89 u: *Peta zemaljska konferencija KPJ* Zbornik radova, IHRPH (Školska knjiga Zagreb, 1972.)

²⁷ Problemi radnica silno su, kao posebno pitanje, tretirani u zahtjevima ženskih građanskih organizacija.

²⁸ Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 78.

²⁹ Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 144.

³⁰ Isto, str. 393.

³¹ Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941, Izdanje Konferencije za društvenu aktivnost žena Hrvatske, knjiga III, Zagreb, 1967, dokument 532, str. 437. Na toj su Konferenciji KPH od 64 delegata (od kojih je 58 bilo moguće naknadno identificirati) prisustvovale u tom svojstvu samo tri žene.

³² Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 78.

³³ Josip Broz Tito, nav. dj., str. 20.

³⁴ Isto, str. 44.

³⁵ Jelena Starc – Janić, *Ženski svijet*, Reprint, nav. dj., str. 12.

³⁶ J. Kecman, nav. dj., str. 1.

³⁷ Isto.

³⁸ Anka Beris, U ime redakcije, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941*, nav. dj., str. XV.

³⁹ Lj. Čirić-Bogetić, nav. dj., str. J. Staro-Janić, nav. dj.

⁴⁰ B. Cvetić, nav. dj.

⁴¹ Ivan Jelić, O borbenom putu žena Hrvatske u godinama uoči revolucije, *Žena br. 3*, 1973, str. 34-38.

⁴² Čedomir Popov, Formiranje AF-2-a 1942. Rezultat stava KPJ prema ženskom pitanju i posledica politike Narodnog fronta, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Knjiga VI (1961.), str. 9-53.

⁴³ J. Kecman, nav. dj., str. 162.

⁴⁴ Isto, str. 167.

⁴⁵ J. Kecman, nav. dj., str. 168, iznosi podatak da im je uprava dvora povremeno dodjeljivala pomoći u iznosu od 1000 do 10.000 dinara.

⁴⁶ Č. Popov, nav. dj., str. 25

⁴⁷ Isto, str. 16.

⁴⁸ I. Jelić, nav. dj., str. 40.

⁴⁹ J. Starc-Janić, str. 19.

⁵⁰ Lj. Čirić-Bogetić, nav. dj., str. 80.

⁵¹ J. Kecman, nav. dj., str. 169.

⁵² Isto, str. 196.

⁵³ Isto, str. 281.

⁵⁴ Lj. Čirić-Bogetić, nav. dj., str. 80.

⁵⁵ Isto, bilješka 69, str. 91.

⁵⁶ Ilustrativno je tu diskriminaciju moguće prikazati na slučaju ugledne zagrebačke feministkinje, jedne od vodećih figura u Alijansi ženskih pokreta, dr Mire Vodvarek Kočone. Doktor znanosti, direktorka zagrebačke ženske gimnazije, rukovodil je brojnim nastavnicima i bila odgovorna za odgoj i obrazovanje generacija učenika, no jedina osoba u čitavoj gimnaziji koja je imala pravo glasa bio je njen potčinjeni – školski podvornik.

⁵⁷ Pridružene organizacije isprava su osnivane pri evropskim socijaldemokratskim partijama, a ubrzo su tu praksu preuzele gotovo sve druge partije. Prvenstveni cilj takvih ženskih djecijskih, omladinskih i sl. organizacija bio je registriranje novih članova i proširenje izbornog tijela.

⁵⁸ J. Starc-Janić, nav. dj., str. 12.

⁵⁹ Isto, bilješka 69, str. 91.

⁶⁰ Ilustrativno je tu diskriminaciju moguće prikazati na slučaju ugledne zagrebačke feministkinje, jedne od vodećih figura u Alijansi ženskih pokreta, dr Mire Vodvarek Kočone. Doktor znanosti, direktorka zagrebačke ženske gimnazije, rukovodil je brojnim nastavnicima i bila odgovorna za odgoj i obrazovanje generacija učenika, no jedina osoba u čitavoj gimnaziji koja je imala pravo glasa bio je njen potčinjeni – školski podvornik.

⁶¹ Pridružene organizacije isprava su osnivane pri evropskim socijaldemokratskim partijama, a ubrzo su tu praksu preuzele gotovo sve druge partije. Prvenstveni cilj takvih ženskih djecijskih, omladinskih i sl. organizacija bio je registriranje novih članova i proširenje izbornog tijela.

⁶² J. Starc-Janić, nav. dj., str. 12.

panihida za a. ginsbergom

martin prebuđila

Jedan moj poznanik
(na nesreću i on – pesnik)
sasvim slučajno

proveo je par pederskih nedelja
u Kalifornijskoj samousluzi

i nakon duže mržnje

kada smo se ponovo sreli

pričao mi je o

trulom himenu

Silvije Plat

Ja mu nisam poveroval

ali

Marišku smo

pošteno podelili u polutamnoj sobi

dok su se američki košarkaši

izvan naših snova spremali

za sutrašnju utakmicu

Verovali smo im

da će izgubiti

Sa slovačkog Autor

lotos

staniša nešić

»Svet je – na nesreću – stvaran;
ja sam – na nesreću – Borbes«
istorija večnosti

1.

1. iz pene iz vode dolazim dolazim
2. mnogruk mnogoglav
3. umnožen u telu purpurnog padme
4. umnožen u telu šestorukih žena
5. kroz glas svoj uspravljam telo u materiji
6. moj me glas u drugim telima oživljava
7. iz pene dolazi dolazim
- ovi ljudi u bašti hrama
- moja su deca jer prelamanju slogove
- ja sam jedan od njih
- jer sam medu njima nevidljiv
- talas koji struji kroz njihova tela
- talas koji nosi plodove
- ponovnih rođenja u cvetu
- na jezru gde voda vri
- zatalasana jatima ribljih naroda
- koji jesu i nisu
- moje sedmo čulo
- materica iz koje me
- snažne struje bacaju uvek
- kad zaspim
- otvorenih očiju
- u tri boje rada me
- moja majka močvara
- moja majka voda

I.

1. beo

2. ružičast

3. modar

U tri tela živim

neuprilan vlagom

čistog lica u svetlosti

II. feniks

2. buda

3. šiva

na tri različita mesta

II / 1. egipat

2. kina

3. indija

u tri različita vremena

dok staklena ploha kvadrata

preseca staklenu plohu kruga

čvrst napredan brojnog potomstva

u bračnoj slozi

popoljak cvet semenka

istovremeno

I. zlatan cvet

12. sunce

I.3. mesec

kroz 8 latica

rastem u 8 pravaca

svijam nov populjak novo jaje

moja majka močvara

u velikom vremenu

okreće točak na 8 žbica

ponovo rođen iz lotosa

otvara oči u kojima kruži

sunčeva svetlost mnogih vremena

sunčeva svetlost koja je dodirivala

stubove od drveta u indiji

kleopatrinu iglu od crnog granita

kineski zid

uspravljen ljudskim rukama